

İSTANBUL'DA, XIX. YÜZYIL OSMANLI MİMARLIĞINDA GÖRÜLEN AMPİR ÜSLUPTAKİ MADENİ ŞEBEKELER

Kadriye Figen VARDAR*

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren Batı etkileri almaya başladığı bir döneme girmiştir. Batı ile ve özellikle de Fransa ile ilişkilerin artması sonucunda, pek çok alanda olduğu gibi mimari alanda da yenilikler meydana gelmiştir. Yeni kurumlar oluşturulmuş, bununla bağlantılı olarak farklı yapı tipleri ortaya çıkmıştır. Mimari alanda giderek değişiklikler görülür. Bu dönemde Türk sanatı, Fransız ve İtalyan sanatlarının etkisinde kalmıştır.

İlk olarak Batılılaşma etkisi süsleme sanatlarında ortaya çıkmış, daha sonra mimari alana da yansımıştır. XVIII.yüzyılda Batıdan alınan etkiler, Türk sanatının klasik dönem özellikleri ile uyumlu bir beraberlik sağlamıştır. Zamanla klâsik öğelerin dışına çıkılmış, Batı etkili üsluplar oluşturulmuştur. Batı sanatına duyulan ilgi, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru giderek artmıştır. Kurdeleler, çiçek dolu sepetler, iri kıvrımlı yapraklar, girlandlar pek çok sanat dalına uygulanmıştır¹.

XVIII.yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleşen rokoko süslemeler ve Barok üslup Batı kaynaklı olup, Türk sanatının kendine özgü prensipleri ile yoğrulmuştur. Barok üslup XIX.yüzyıl boyunca diğer üsluplarla birlikte azalarak yaşamını sürdürmüştür. XVIII. yüzyıl sonu ve XIX.yüzyıl başlarında klâsizm ile başlayan dönem, Ampir üslupla birlikte devam etmiştir. Bu dönemde Batıdan gelen mimarların da etkisi büyük olmuştur².

Ampir üslup, Fransa'da Napolyon yönetimi sırasında ortaya çıkmış, 1800–1830 yılları arasında uygulanmıştır. Türk sanatına ise II.Mahmud (1808–1839) döneminde girmiştir³.

* Araştırma Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Filiz Çağman, "Osmanlı Sanatı", *Anadolu Medeniyetleri III.Selçuklu / Osmanlı* (18.Avrupa Sanat Sergisi Kataloğu), İstanbul, 1983, s.104.

² Semavi Eyice, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neoklasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı. 9-10, İstanbul, 1981, s. 169.

³ Ayla Ödekan, "Ampir Üslubu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1993, s.247-248

Ampir üslup XIX.yüzyıl içinde Türk sanatına hâkim olmuş, yüzyılın sonlarına doğru yerini eklektik anlayışa bırakmıştır. Bunlara karşıt olarak Türk neoklasığı üslubunun ortaya çıkması ile tamamen unutulmuştur⁴.

Türk sanatında ampir üslupta uçları kıvrıtılmış akantus yaprakları, çiçek dolu vazolar, müzik aletleri, kılıçlar bayraklar, tüy ve perde motifleri yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Fatih Nakşidil Sultan Türbesi (1818), Nusretiye Camii (1826), Dolmabahçe Camii (1853), Ortaköy Camii (1854) olmak üzere bazı örneklerde ampir üslup , barok ve rokoko üsluplarla birlikte kullanılmıştır. Bir grup yapıda Alay Köşkü (1810), Cevri Kalfa Mektebi (1819), II.Mahmud Türbesi ve Sebili 'nde (1840), ampir üslubun sadeliği ile ana karakteri yansıtılmıştır⁵.

XIX.yüzyıl Türk sanatında görülen Ampir ve neoklasik üsluplar maden işçiliğine de uygulanmıştır. XVIII. yüzyılda yaygın olarak görülen, dövme demir ve tunç döküm şebekelerin yerini dökme demir şebekeler almıştır. Zaman zaman da demir çubuklar birleştirilerek kullanılmıştır. "Osmanlı Devleti'nde, eski dönemlerden beri askerlik alanında uygulanan döküm yönteminin, mimarlık alanına yansması Batılılaşma döneminde olmuştur"⁶.

İstanbul'da incelenen XIX. yüzyıl Osmanlı mimarlığındaki madeni şebekeler desen ve teknik açıdan farklı özelliklere sahip olmuştur. Fatih Camii Külliyesinde yer alan Nakşidil Sultan Türbesi (1818) ve Sebili (1818) açıklıklarını örten şebekeler Ampir özelliği göstermektedir. Demir dökme olarak yapılmış şebekeler, sade bir görünüme sahiptir. Düşey konumda sıralı çubuklar ve yatay konumda sıralı yuvarlak biçimler ve bunların aralarında yer alan stilize bitki motiflerinden oluşmaktadır (Res.1). Benzer süsleme özelliği sebil şebekelerinde de görülmektedir.

Bir diğer şebeke örneği Sultanahmet'de Cevri Kalfa Mektebi Sebili (1819) açıklıklarındadır. Demir şebekeler, üstte pencere açıklıkları, altta sebil açıklıkları olarak düzenlenmişlerdir. Düşey konumda sıralı yuvarlak biçimler ve içleri yıldızlarla dolgulu yuvarlaklar süslemeyi oluşturur. En üst sırada perde motifini hatırlatan kıvrımlar yer alır (Res. 2).

Tophane Nusretiye Sebili (1826), düşey konumda sıralı süs motiflerinden oluşur. Köşelerde yıldız dolgulu bölümler vardır. Alınlıkta merkezden çevreye güneş ışınları gibi yayılan çubukların dizilmesinden oluşur. Şebeke demir çubuklardan yapılmıştır (Res. 3).

Ampir üslubun en belirgin örneklerini Çemberlitaş II.Mahmud Türbesi (1840) ve Sebili (1840), hazire kapısı ve çevre duvarı şebekelerinde görmekteyiz. Türbe Türk

⁴ Semavi Eyice, "Empire", *İslam Ansiklopedisi (T.D.V.)*, C.11, İstanbul,1995, s.163.

⁵ Ayla Ödekan, *Ay.es.*,s.248.

⁶ Semra Ciner - Zeynep İnankur, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Maden İşçiliği Örnekleri", *Mimarlık ve Sanat*, sayı 10, İstanbul, 1981, s.49.

mezar yapılarına benzememekle birlikte, sebil de antik bir mabed görünümündedir⁷. Türbenin demir şebekelerine baktığımızda, iç içe geçen çember motifleri yıldızlarla dolgu olarak dikey bağlantıdaki kıvrımlı süslemeleri çevrelemektedir (Res.4). Benzer bir süsleme sebilde de karşımıza çıkmaktadır (Res. 5). Ancak burada alınlık yoktur ve su verme açıklıkları belirtilmiştir. Hazire kapısı da ampir özellik gösterir. Demir işçiliği eseri olup, kanat bölümlerinde çapraz konumlu meşaleler , kurdele ve yaprak motifleri ve bunları çevreleyen baklava biçiminde çerçevelerle oluşturulmuştur. Alt bölümde çapraz konumlu kılıçlar ve alınlık bölümünde de güneş motifi yer alır (Res. 6).

Benzeri motifler ve düzenlemelerden oluşan diğer bir örnek Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) (1868) avlu kapısıdır. Burada da çemberler içinde meşaleler , müzik aletleri, kılıçlar, kurdeleler ve kıvrımlı bitkilerin yer aldığı bir kompozisyon vardır. Ayrıca kapı, üst bölümündeki güneş motifi ile taçlandırılmıştır (Res.7).

Dönem içerisinde, II.Mahmud Türbesi'nde olduğu gibi hazire duvarı açıklıkları da ampir şebekelerle kapatılmıştır (Res. 8). XIX. yüzyılda yaygın olarak demir çubukların düzenlenmesi ile oluşan kapatici unsurlar görülür (Res.9).

Ampir üslup özelliğinde bir diğer örnek Fatih Hırka-i Şerif Camii (1850) pencere şebekelerinde karşımıza çıkmaktadır. Şebeke demir döküm olup, sekiz köşeli yıldızlı yuvarlakların ve bitki kıvrımlarının alternatif olarak çevrelediği oval şekillerden oluşan deseni ile ilgi çekici bir örnektir (Res. 10).

Klâsik dönemden beri süregelen cami pencerelerindeki demir parmaklıkların yerini, XIX.yüzyılda, sade görünümlü şebekeler almıştır. Ortaköy Camii (1854) pencere şebekelerine baktığımızda bu uygulamanın güzel bir örneğini görürüz. Demir şebekenin deseni, dilimli bir orta motif, kıvrımlı yaprak motifleri ve küçük gülçe süslemelerden oluşmuştur (Res. 11).

XIX. yüzyılın bir grup şebekeleri de ampir üsluba bağlı olmaksızın uygulanmıştır. 1857'de ölen Muatafa Reşid Paşa'nın Beyazıt'taki Türbesi (Res. 12), Sultanahmet Fuad Paşa Türbesi (1868) (Res.13), Beyazıt Ali Paşa Sebili (1869) (Res.14) şebekeleri belirli bir üsluba bağlı olmayan demir şebekelerdir. Cağaloğlu Mahmud Nedim Paşa Türbesi (1883) (Res. 15) şebekeleri de bu gruba dahil edilebilir⁸.

XIX. yüzyıl maden işlemeciliğinde yöntem açısından yeniliklerle karşılaşılacak bir dönem olmuştur. XVIII. yüzyılın dövme demir ve tunç döküm şebekelerinin yerini dökme demir şebekeler almıştır. XVIII. yüzyılda, Erken ve Klasik dönem şebekelerinin geometrik motifli örneklerinin aksine, Batı sanatı etkisiyle daha girift ve ana unsur bitkisel olan motifler görülmektedir⁹. İstanbul'da incelenen örneklerde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin XVIII.yüzyıl sonlarından itibaren karşılaştığı büyük tehlikeler ve

⁷ Semavi Eyice, *Ay. es.*, s.162.

⁸ Semavi Eyice, "Türk Sanatında Şebekeler. Parmaklıklar", *Sanat Dünyamız*, sayı.6, İstanbul, 1976, s.39.

⁹ Semavi Eyice, *Ay.es.*,s.32.

Kadriye Figen Vardar

yenilgiler sonucu daha ucuz ve daha kolay imâl edilen Şebeke örneklerine geçilmiŐtir. Ampir üslubla görülen sanatsal etki XIX. yüzyıl içinde devam ederken, bu son örnekler, Türk Şebeke sanatının gelişiminin noktalandığını göstermektedir.

İstanbul'da, XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında.....

Res. 1- Fatih Nakşidil Sultan
Türbesi, pencere şebekesi.

Res. 2- Sultan Ahmed Cevri Kalfa Sebili, sebil açıklığı şebekesi.

Kadriye Figen Vardar

Res. 3- Tophane Nusretiye Sebili, sebil açıklığı şebekesi.

Res. 4- Çemberlitaş II. Mahmud Türbesi, pencere şebekesi.

İstanbul'da, XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında.....

Res. 5- Çemberlitaş II. Mahmud Sebili,
sebil açıklığı şebekesi.

Res. 6- Çemberlitaş II. Mahmud Türbesi,
hazire kapısı.

Kadriye Figen Vardar

Res. 7- Galatasaray Lisesi,
avlu kapısı.

Res. 8- Çemberlitaş II. Mahmud Türbesi, hazire çevre duvarı.

İstanbul'da, XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında.....

Res. 9- Fatih Hırka-i Şerif Camii, çevre duvarı.

Res. 10- Fatih Hırka-i Şerif Camii, pencere şebekesi.

Kadriye Figen Vardar

Res. 11- Ortaköy Camii, pencere şebekesi.

Res. 12- Beyazıt Mustafa Reşid Paşa Türbesi, pencere şebekesi.

İstanbul'da, XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında.....

Res. 13- Sultanahmet Fuad Paşa Türbesi, pencere şebekesi.

Res. 14- Beyazıt Ali Paşa Sebili, sebil açıklığı şebekesi.

Kadriye Figen Vardar

Res. 15- Cağaloğlu Mahmud Nedim Paşa Türbesi, pencere şebekesi.